

Archeologienota Bree, centrumstraten

PROGRAMMA VAN MAATREGELEN

2019B101

VAN DE KONIJNENBURG, R., (2019), Bree-centrumstraten, Archeologienota, HAAST-rapport 2019-07, Bree, D/2019/12654/07

Rik van de Konijnenburg, Grauwe Torenwal 6/00/1, B-3960 Bree (BE)
Mob. 0496 209 018 - e-mail: rik.vandekonijnenburg@telenet.be

Foto's: Rik vd Konijnenburg (tenzij anders vermeld)

Tekeningen: Rik vd Konijnenburg (tenzij anders vermeld)

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wettelijk depot: D/2019/12654/07

Copyright reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without the permission from the publisher.

COVERFOTO: Bree-centrum anno 1949 © Kadaster Nederland

INHOUD

1. Administratieve gegevens	3
2. Aanleiding voor het archeologisch onderzoek	5
3. Resultaten van het vooronderzoek zonder ingreep in de bodem	5
4. Gemotiveerd advies	7
5. Lijst met afbeeldingen	22
6. Bibliografie	23

Programma van maatregelen

1. Administratieve gegevens

Projectcode	2019B101
Actoren	Rik van de Konijnenburg OE/ERK/Archeoloog/2015/00041
Locatie: Provincie	Limburg
Gemeente	Bree
Deelgemeente	Bree
Site	Bree-centrum
Kadastrale gegevens	Niet gekadastreerde straten
Oppervlakte onderzoeksgebied	22.575 m ²
Kadastraal percelenplan	Fig. 2
Topografische kaart	Fig. 4
Begindatum onderzoek	10/02/2019
Einddatum onderzoek	21/02/2019
Relevante termen thesauri OE	Bureauonderzoek / programma van maatregelen

De geografische coördinaten, Lambert 72:

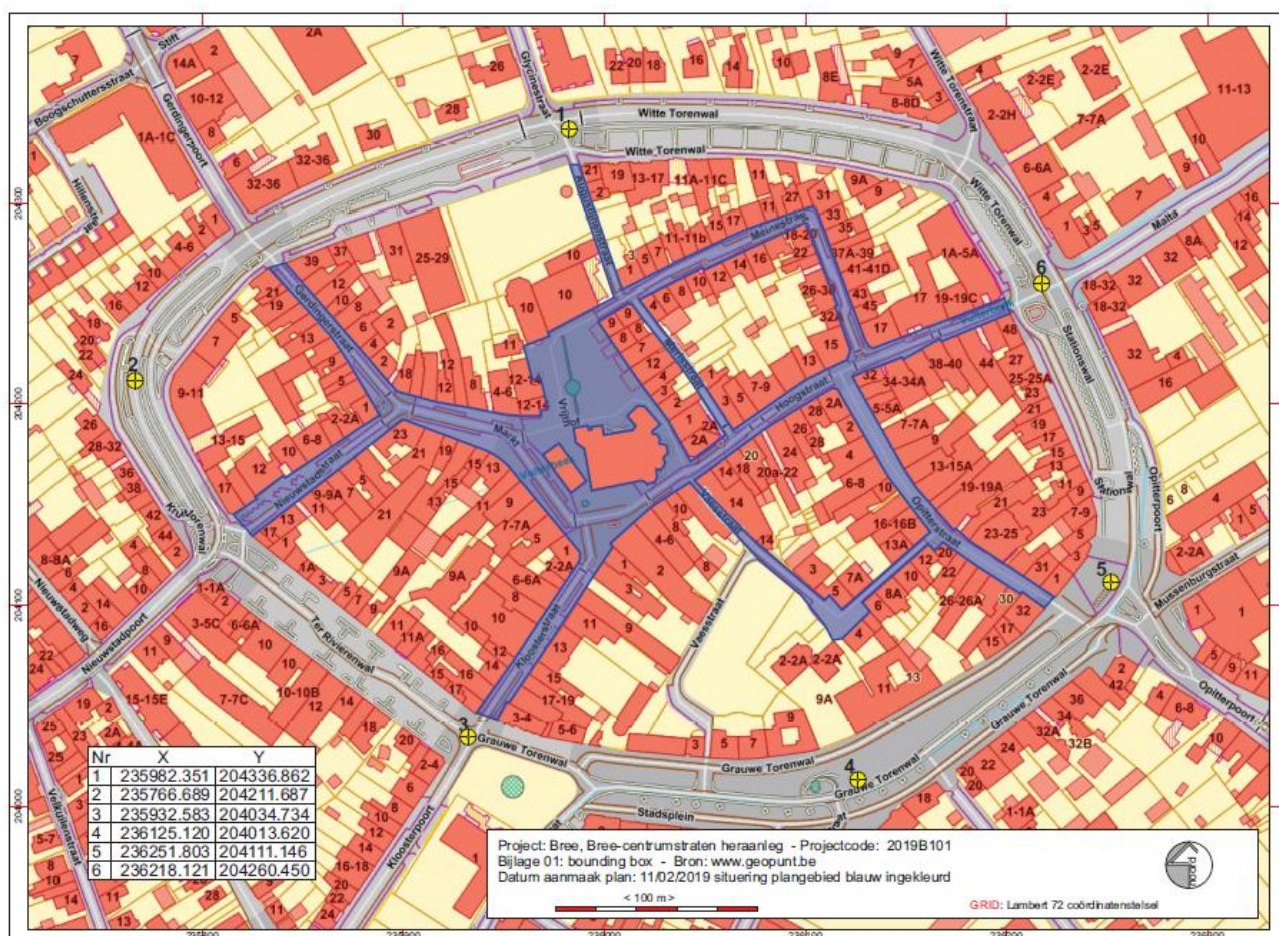

Fig.1: Bounding Box

Kadastrale ligging van het projectgebied: Bree, afd. 1, Sie B, niet gekadastreerd perceel. De oppervlakte van het projectgebied bedraagt ca. 22.575 m² (2 ha 25 a 75 ca gemeten op cadgis viewer¹)

¹ http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/?local=nl_BE%5D

2. Aanleiding voor het archeologisch onderzoek²

Het vooronderzoek is door de initiatiefnemer, de stad Bree, aangevraagd in het kader van de herinrichtingswerken Bree-centrum met uitzondering van het stadspark *de Hof van de Deken* en het gedeelte van de Vaesstraat dat aan dit park paalt.

Voor die werken zal het volledige bestaande wegdek verwijderd worden, zullen de rioleringen volledig en andere nutsleidingen deels vervangen worden en zal heel de groenaanleg vervangen worden.

Voor de heraanleg van de wegenis, stoepen en parkeerplaatsen is voorzien dat men de bestaande funderingslagen zal verwijderen en van op het niveau waarop de bestaande funderingen zijn aangezet begint met de heropbouw van funderingslagen en afwerkingslagen. Er zal wat dat betreft dus niet dieper gegraven worden dan bij de heraanleg van wegenis, stoepen en parkeerplaatsen het geval was in de periode 1987-1983.

Wat betreft de riolering zal een gescheiden rioleringsstelsel worden aangelegd. DWA-riolering (afvalwater) is op fig. 4 (archeologienota) in rood aangeduid, RWA-riolering (regenwaterafvoer) is in blauw aangeduid. De bestaande riolering wordt opgebroken en is in zwart aangeduid.

De DWA-Riolering en de RWA-riolering worden aangezet op een diepte van respectievelijk -2.60 m onder het maaiveld voor de DWA-leiding en -1,70 m voor de RWA-leiding; afmetingen zijn exclusief een nog eventueel aan te brengen laag gestabiliseerd zand als bed om de rioleringsbuizen op de plaatsen.

Alle huisaansluitingen zullen opnieuw aangelegd worden omdat er een gescheiden rioleringsstelsel wordt aangelegd. Afvalwater en hemelwater moeten gescheiden afgevoerd worden. Tegelijk zullen nutsleidingen waar nodig vernieuwd en heraangelegd worden (elektriciteit, waterleiding, gas, datakabel). De huisaansluitingen voor afvalwater en regenwater dienen op vorstvrije diepte te worden aangelegd, wat betreft de top van de aan te leggen buizen op minimaal 80 cm onder het maaiveld.

De bestrating zal van gevel tot gevel heraangelegd worden. De aanleg van de fundering voor de bestrating omvat enerzijds het volledig verwijderen van de bestaande bestrating en funderingslagen om vervolgens de funderingslagen terug op te bouwen. Wat de effectieve rijweg en stoepen betreft zal die fundering bestaan uit een opeenvolging van funderingslagen zoals weergegeven op fig. 5 (archeologienota). Het totale bestratingspakket, funderingslagen en afwerking, is gemiddeld 50 cm dik.

De plaatsen waar bomen aangeplant worden, worden tot 1 meter diep uitgegraven waarin vervolgens teelaarde wordt aangebracht om de groei van de bomen te bevorderen.

Eén van de meest archeologisch kwetsbare zones is de zone van het oude kerkhof dat rondom de Sint-Michielskerk lag. De afbakening van het oude kerkhof bestond uit een kerkhofmuur die duidelijk ingetekend staat op het primitief kadaster en de Atlas der Buurtwegen (cfrt ook fig. 16 en fig. 17). Het kerkhof bevond zich ten noorden, ten zuiden en ten oosten van het kerkgebouw, mogelijk waren er ook begravingen tussen het voormalige stadhuis, ten westen van de kerk gelegen en de kerktoren. In de oostgevel van de absis van de kerk, aan de buitenzijde, bevindt zich nog een grafsteen, de enige grafsteen trouwens die nog verwijst naar begravingen rondom het kerkgebouw.

De werken in dit deel van het centrum omvatten - zoals elders - opbreken van de bestaande riolering, aanleg nieuwe riolering met RWA en DWA-leidingen en heraanleg van de stoepen en het plein. Het opbreken van de bestaande riolering aan de noordzijde van de kerk kan – gelet op onnauwkeurigheden in opmetingen – deels het oude kerkhof raken. De aanleg van nieuwe riolering, zowel DWA- als RWA leidingen gebeurt volledig buiten de afbakening van het oude kerkhof. Enkel de heraanleg van het loopvlak en de aanplant van nieuwe bomen, enkel aan de zuidzijde van de kerk, kan verstorend zijn voor eventuele nog aanwezige archeologische erfgoedwaarden.

² Voor de plannen verwijzen we naar de archeologienota waaraan dit programma van maatregelen is toegevoegd

De opbouw van de bestrating ter hoogte van het oude kerkhof, zowel aan de Hoogstraat zijde als voor het gedeelte op het Vrijthof – in feite heel de bestrating van het Vrijthof - omvat een opbouw van fundering tot afgewerkt vlak van 48 cm tot 52 cm dikte, rekening houdend met afwijkingen kan globaal gesteld dat tot 60 cm onder het maaiveld zal gegraven worden op die plaatsen waar enkel de bestrating wordt heraangelegd.

3. Resultaten van het vooronderzoek zonder ingreep in de bodem

Archeologische verwachting

De bestaande bronnen bevestigen het vermoeden dat het stratenplan sinds “mensenheugnis” quasi onveranderd is gebleven. De enige “grote doorbraak” die er is geweest, is het verlengen van de Hoogstraat in het tweede kwart van de 19de eeuw met de malta en de aanleg van een straat naar de Zuid-Willemsvaart. Op die manier ontstond een directe, rechtlijnige verbinding tussen kanaal en stadscentrum. Het potentieel zit verrat in het feit dat gedurende de middeleeuwen de straten ook als riool gebruikt werden. Linskens³ beschrijft dit onomwonden aan al wie met een teletijdmachine doorheen een middeleeuws(e) stad(je) zou willen slenteren: Vooraf willen we een ernstige waarschuwing richten tot zij die al te dromerig-romantisch of dichterlijk zijn aangelegd en die, al kuierend en voortsletterend, zich in extase zouden wensen over te geven aan hun bewondering voor het stedelijk schoon. Een goede raad: kijken we liever zeer goed uit onze ogen en bestuderen we zorgvuldig iedere stap om te trachten, netjes en verzorgd, zowel naar lichaam als naar kleding, ter bestemming te komen. Langs een poëtische waterkant groeit er immers veel onkruid tussen de bloemen”.

Het potentieel moet niet gezocht worden in sporen uit de pre- en/of protohistorie. De straten zijn dermate dikwijls doorgraven voor aanleg en heraanleg van bestrating en aanleg van nutsleidingen waardoor de sporen uit die perioden louter indicatief kunnen zijn, meer dan waarschijnlijk slechts zeer fragmentarisch aangetroffen worden en bovendien hoogstwaarschijnlijk – indien sporen/artefacten zouden aangetroffen worden – worden ze aangetroffen in een sterk verstoorde positie waardoor hun archeologisch waarde, zoals hoger al gezegd, louter indicatief kan zijn.

Het potentieel zit vooral in het gebruik van de straat als stortplaats in de middeleeuwen hetgeen een idee kan opleveren van de leefomstandigheden gedurende de middeleeuwse en post-middeleeuwse periode en van het sociaal-economisch leven binnen de stadsmuren.

Anderzijds zijn er toch minstens twee belangrijke plaatsen waar enerzijds volledige huisplattegronden zouden kunnen aangetroffen worden, anderzijds sporen van begravingen die mogelijk teruggaan tot de oorsprong van de stad of tenminste gekoppeld kunnen worden aan de eerste bouwphase van de parochiekerk.

Rondom de kerk bevond zich tot 1870 het kerkhof en al wie het zich in de Middeleeuwen financieel niet kon veroorloven om in de kerk begraven te worden, werd buiten op het kerkhof ten grave gedragen. Alhoewel niet meer aanwezig in het huidige kerkgebouw, was er ongetwijfeld in de 15de eeuwse kerk ook een paradijspoortje waardoor de overledene naar zijn laatste rustplaats werd gebracht. In de kerk bevindt zich ook een graflegging van de hand van Jan van Steffensweert. De beeldengroep dateert uit de vroege 16de eeuw (1530 / 1540) en naar verluidt zou deze beeldengroep oorspronkelijk op het kerkhof gestaan hebben. Ook dit kan beschouwd worden als een indicatie voor een oude, middeleeuwse begraafplaats.

Palend aan het kerkhof, op de hoek van de Markt en het Vrijthof bevonden zich drie huizen (fig. 25, pagina 28). Die huizengroep staat ook al ingetekend op de Ferrariskaart en kan vermoed worden op de tekening van Robert Péril uit 1510 (fig. 11). Die huizen hadden bewoners en er werd gewerkt want in één van die huizen zou een leerlooierij geweest zijn. Dit kan boeiende informatie opleveren die leidt tot een substantiële kennisvermeerdering betreffende de geschiedenis en de socio-economische ontwikkeling van de stad.

³ LINSKENS, R., 1980, Wat 'n leven, deel 2: Straten en huizen, eten en drinken in de Middeleeuwen, Antwerpen-Amsterdam, Uitgeverij de Nederlandsche Boekhandel.

Minder potentieel en waarschijnlijk ernstig verstoord door de latere aanleg van nutsleidingen, zijn de hoek van de Kloosterstraat en Markt, en de in het straatbeeld vooruitgeschoven gevels van de woningen in de Hoogstraat (Malta) en Meistraat. Maar ook op die plaatsen is er potentieel op het aantreffen van archeologische sporen in de vorm van funderingen, afvalputten, restanten/aanwijzingen voor leef- en eetgewoontes en uitgevoerde beroepen/funcities.

Bree is herhaaldelijk getroffen door grote branden en ook daarvan kunnen sporen teruggevonden worden: De woonhuizen waren voornamelijk opgetrokken in vakwerk en voorzien van strodaken, die een gemakkelijke prooi waren voor de vlammen. In 1375 brandde de Opitterstraat af, waarbij ook het Gasthuis werd verwoest. Ruim zeventig huizen werden in 1601 door het vuur vernield. In 1616 was alweer sprake van een „miserabelen brant”. Ingevolge een brand gingen in 1697 nogmaals zeventig woningen verloren en in 1699 werd de Gerdingerstraat door het vuur in as gelegd. Om het brandgevaar te beperken werden vanaf de 16de eeuw voorschriften uitgevaardigd over de hoogte van de schouwen, in 1532, en met betrekking tot bakkerijen, brouwerijen, ververijen en smissen, in 1559, 1588, 1655, omdat die bedrijven een ernstig brandrisico opleverden. Het stadsbestuur verscherpte het toezicht op ovens en schouwen, terwijl eveneens actie werd gevoerd voor het „hard dack”, d.w.z. het pannen- of leiendak. In 1677 werd de stedelijke brandweer georganiseerd. Ten slotte verbood de stadsmagistraat op 10 oktober 1731 nog langer strodaken te maken. Toch zou het nog heel wat jaren duren vooraleer de daken die geheel of gedeeltelijk met stro gedekt waren, door pannen werden vervangen.⁴

Sporen van brand werden aangetroffen in de tuin van het pand aan de Hoogstraat, huisnummer 4: Het profiel, aangetroffen in de tuin van het pand gelegen aan Hoogstraat 4-6, geeft een indicatie van de ophoging van het maaiveld doorheen de middeleeuwen ten gevolge van (stads)branden. Maar, het daar verrichte onderzoek was dermate minimaal dat eigenlijk geen concrete of “harde” conclusies konden getrokken worden.

Verspreid doorheen het stadscentrum konden vijf stadspompen gesitueerd worden, maar S.F. Maes maakt melding van 7 stadspompen, waarbij de pomp uit de Kloosterstraat niet vernoemd wordt. Dus, er waren ooit 8 stadspompen. Elke pomp stond op een waterput. Van één, de pomp/put op het Vrijthof werd ooit een foto gemaakt maar de exacte locatie werd niet ingetekend, noch werd enig onderzoek gedaan naar de eventuele (op)vulling van die put.

Het citaat van Linskens mede indachtig: het archeologisch potentieel zit vervat in de bodem die de geschiedenis van de stad bevat, opgebouwd vanaf het prille begin van de eerste nederzetting tot heden.

De oudste tekening van het stadscentrum dateert uit de vroege 16de eeuw en is van de hand van Robert Péril. Het huidige stratenpatroon is daarop zeer herkenbaar en vrij gemakkelijk reconstrueerbaar. Er was een evolutie, maar die is vooral te wijten aan terugschrijdende en vooruitschrijdende gevellijnen waardoor de gevellijnen, na afbraak van vooruitspringende of terugspringende gebouwen als het ware rechtgetrokken werden. Dit is echter niet overal gebeurd. Zo zijn er in de Hoogstraat en de Nieuwstadstraat nog steeds hoeken in de gevellijnen die teruggaan op de middeleeuwse structuur van de stad. Maar zijn er ook overal duidelijk rechtgetrokken gevellijnen.

Door die wijzigende gevellijnen (rooilijnen) zijn oude gevelfunderingen enerzijds verdween onder de huidige gebouwen, anderzijds kunnen nog restanten van de oude gevels aangetroffen worden in zoverre ze niet opgebroken zijn door de aanleg van nutsleidingen.

Het terrein behoorde altijd tot het openbaar domein, inclusief het kerkhof rondom de kerk. In de Atlas der buurtwegen staat ook dat gebied, perceel 370, omschreven als Propriété: Commune de Brée – cimetière. Al in de 16de eeuw wordt er werk gemaakt van de indijking van de beken en de bestrating van de wegen. Regelmatig worden er verordeningen uitgevaardigd waarbij het verboden was om afval op de straten achter te laten, om in de beken de was te doen etc. Bovendien, de beken moesten verplicht driemaal per jaar opgekuist worden om gezondheidsredenen.

⁴ Uit: GERITS, J (1989), *Historische steden in Limburg*, Gemeentekrediet – Brussel, p. 70 – 71.

De aanleg van een gescheiden rioleringsnet, samen met het vernieuwen van de huisaansluitingen en vervanging van delen van bestaande andere nutsleidingen, meer bepaald oude waterleidingen, kunnen een nefaste en volledig destructieve invloed hebben op nog eventueel bestaand bodemarchief. De mogelijkheid wordt niet uitgesloten dat, gelet op bijvoorbeeld de foto's van de werken in de Opitterstraat in de jaren 1979-1980 (fig. 36 – bureauonderzoek), het bodemarchief al volledig vernietigd is.

4. Gemotiveerd advies

Op basis van de gegevens uit het bureauonderzoek zou kunnen besloten worden dat het projectgebied in het kader van de stedenbouwkundige aanvraag en geplande werken mogelijk weinig resultaten zal opleveren wat betreft archeologische kennisvermeerdering, gelet op de soms zeer ingrijpende bodemingrepen in het verleden. Anderzijds dient opgemerkt dat er toch een aantal plaatsen zijn die een substantiële kennisvermeerdering zouden kunnen opleveren met betrekking tot de leef- en eetgewoonten van de vroegere inwoners van de stad, de evoluties in het straatbeeld en de socio-economische ontwikkeling van de stad op zich.

Gelet op de afweging van de beschikbare methodes zal via het programma van maatregelen een gefaseerd archeologisch traject aanbevolen worden dat bestaat uit een gericht voorafgaandelijk geofysisch onderzoek, voorafgaandelijke aanleg van enkele gerichte proefputten, gevolgd door een archeologische opgraving en/of begeleiding van de werken in de uitvoeringsfase ervan. De begeleiding van werken dient beschouwd te worden als een archeologische opgraving. Er zijn binnen het projectgebied immers zones met een hoog archeologisch potentieel, zones die een substantiële kenniswinst kunnen opleveren met betrekking tot de ontwikkeling van de stad van eerste nederzetting tot heden. Belangrijke aandachtspunten daarbij zijn de waterputten, de brugconstructies, de gebouwen en het kerkhof. Deze opsomming mag echter in geen geval als limitatief beschouwd worden; elke plek in het stadscentrum kan immers een archeologische waarde hebben.

De uitvoering van het programma van maatregelen, wat betreft de archeologische begeleiding van werken, gebeurt in nauw overleg met de bouwheer en aannemer der werken zodat elke fase van het archeologisch onderzoek in optimale omstandigheden kan worden uitgevoerd.

Wat betreft mogelijke toevalsvondsten: de aannemer/uitvoerder van de werken is gehouden aan de meldingsplicht van archeologische vondsten. De melding van archeologische toevalsvondsten is wettelijk verplicht. De context zit vervat in [artikel 5.1.4](#) van het [Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013](#). De vinder is verplicht om de vondst binnen de drie dagen te melden aan het agentschap Onroerend Erfgoed en beschermt de vondst en haar vindplaats tot tien dagen na het vinden.

Het archeologisch traject

Geofysisch onderzoek doormiddel van grondradaronderzoek.

Het grondradaronderzoek op de Grauwe Torenwal, uitgevoerd in 2015, heeft aangetoond adequate resultaten op te kunnen leveren met betrekking tot het opsporen van mogelijk waardevolle archeologische zones binnen een verstedelijkte kern. Daarom wordt geadviseerd om **het volledige stadscentrum** te onderwerpen aan een grondradaronderzoek teneinde voorafgaandelijk aan de werken mogelijke interessante archeologische onderzoeksplekken vast te kunnen leggen.

De resultaten van het grondradar onderzoek zijn **richtinggevend** voor verder archeologisch onderzoek, maar kunnen niet als definitief bepalend beschouwd worden voor het afbakenen van archeologisch interessante zones. De aanwezigheid van diverse soorten nutsleidingen kunnen verstoringen geven op het radarbeeld waardoor archeologisch interessante plekken mogelijk niet gedetecteerd worden.

Volgende vragen dienen op basis van het grondradaronderzoek beantwoord te worden:

- *Zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van funderingsresten of andere bouwwerken met vermoedelijke archeologische waarde binnen het stratenpatroon van de Breese binnenstad?*

- Op welke diepte bevinden zich deze sporen en tot welke diepte reiken ze?
- In hoeverre kunnen met zekerheid archeologisch interessante zones afgebakend worden voor verder onderzoek?
- Welke zones hebben twijfelachtige resultaten opgeleverd vanuit archeologisch oogpunt? Waarom zijn deze plaatsen te beschouwen als twijfelachtig?
- Kunnen er zones aangeduid worden die met zekerheid geen archeologische sporen zullen opleveren en bijgevolg met zekerheid geen kennisvermeerderende waarden zullen opleveren met betrekking tot de ontwikkeling van stad? Zo ja, om welke redenen kunnen die zones van verder archeologisch onderzoek uitgesloten worden?
- Zijn er nog andere metingen gedaan die duiden op de aanwezigheid van archeologische resten in de bodem?

In elk geval dienen gedetailleerde plannen met aanduidingen van de sporen, afbakening van de zones “zeker archeologisch erfgoed aanwezig”, “twijfelachtig” en “uit te sluiten van verder onderzoek” en diepte metingen toegevoegd te worden aan het verslag.

Het grondradaronderzoek wordt, gelet op de omvang ervan, en als voorafname op toekomstige werken aan de Kleine Ring, uitgebreid tot een paar plaatsen

- op de Witte Torenwal, kruispunt met de Witte Torenstraat waar in 1981 sporen van de Witte Toren werden aangetroffen,
- de hoek van de Augustijnerstraat en de Witte Torenwal waar volgens het Primitief Kadaster en de Atlas der Buurtwegen de Kruittoren zou gestaan hebben,
- de zone voor huisnummers 25 tot 31 waar in 1981 funderingen van een rondeel werden aangetroffen,
- het kruispunt van de Nieuwstadstraat met de Terrivierenwal/Kruittorenwal omwille van de stadspoort die daar zou gestaan hebben
- en, ook omwille van de stadspoort, het kruispunt van de Kloosterpoort met de Terrivierenwal en de Grauwe Torenwal.

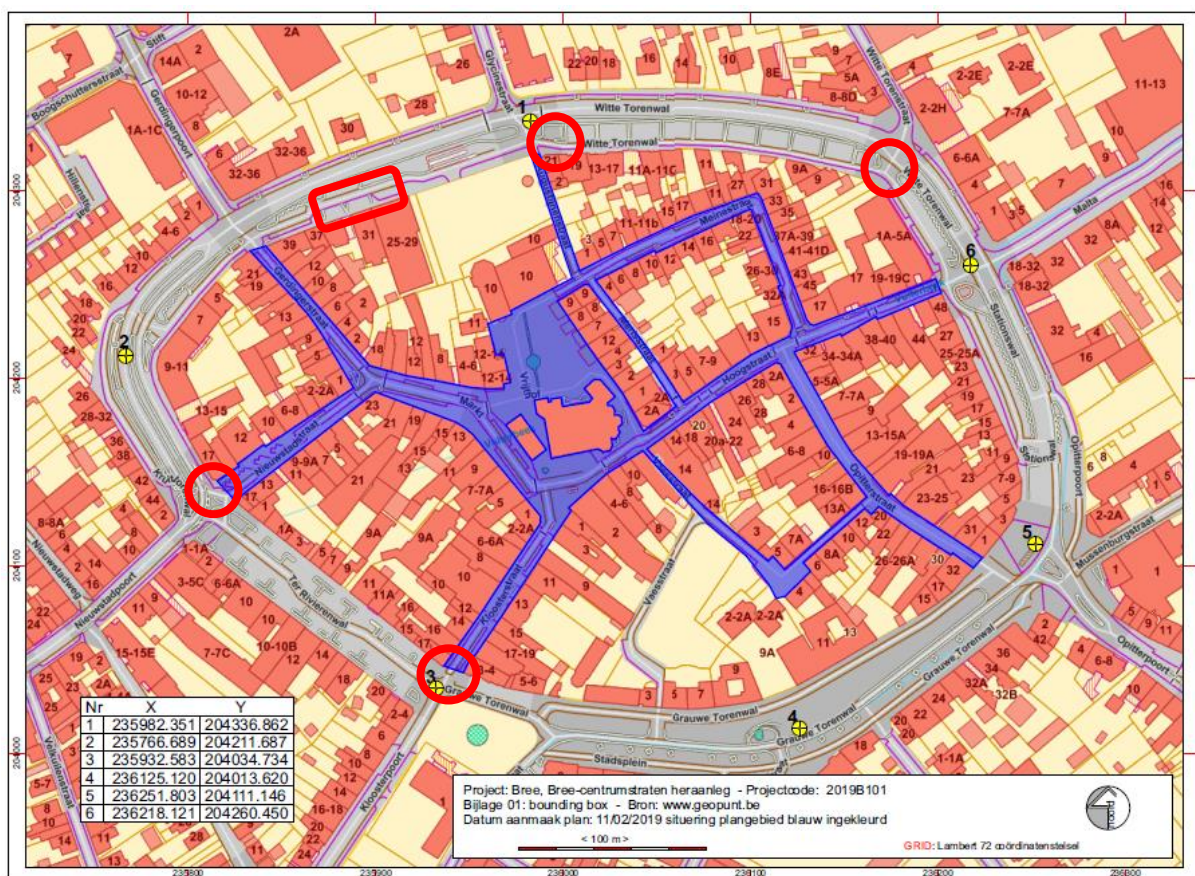

Fig. 3: bijkomende onderzoekzones voor het grondradar onderzoek, rood omcirkeld/omkaderd

Proefputtenonderzoek

Op basis van het bureauonderzoek konden tenminste drie zones afgebakend worden die meer dan waarschijnlijk interessante en kennisvermeerderende archeologische informatie kunnen opleveren met betrekking tot de ontwikkeling van de stad. Die drie plaatsen zijn:

- Het oude kerkhof rondom de Sint-Michielskerk (fig. 10 en 16 in het verslag van het bureauonderzoek)
- De toegang tot het Vrijthof vanuit de markt aansluitend bij de gevel van het oude stadhuis; op die plaats stond tot eind 19de eeuw een rij van drie huizen waaronder het eerste *gewanhuys*, en een looierij, (fig. 16, 17, 18, 26 en 29 in het verslag van het bureauonderzoek)
- De hoek van de Markt en de Kloosterstraat waar voorheen het *Hotel de Unie* en het *Café du Moulin* stonden, twee gebouwen die een heel stuk in het straat insprongen ten opzichte van de huidige gevellijn (fig. 16, 17, 18 en 28 in het verslag van het bureauonderzoek)

Het is aangewezen om tenminste op twee van deze drie plaatsen een voorafgaandelijk proefputtenonderzoek te organiseren om te peilen naar mogelijke aanwezigheid van archeologische erfgoedwaarden.

Doel van het proefputtenonderzoek:

Doel van het archeologisch proefputtenonderzoek is de gaafheid van de bodemgenese na te gaan en de mate waarin de bodem verstoord is. Doel is enerzijds een eerste inzicht te krijgen in de stratigrafie van de stad, anderzijds om de impact op het bodemarchief na te gaan van eerdere bodemingrepen en om inzicht te krijgen in hetgeen mogelijk aan sporen/restanten van de diverse onderdelen van een middeleeuwse stadskern kan aangetroffen worden. **Derhalve is het noodzakelijk deze proefputten op te vatten als een opgraving waarbij het graaf- en registratiewerk dient te gebeuren conform de bepalingen voor opgravingen in de Code van goede praktijk versie 4.0. Om een duidelijk beeld van de stratigrafie te verkrijgen dient gegraven te worden tot minstens 30 cm in de ongeroerde C-horizont.**

Wat betreft het kerkhof zou dit kunnen aan de zijde van de Hoogstraat, aangezien daar het terrein niet ingenomen wordt als werfzone van de huidige restauratiewerken aan het kerkinterieur. Geadviseerd wordt daar een proefsleuf aan te leggen van 3 meter breed en tenminste vijf meter lengte. Doel van deze proefsleuf is om na te gaan of er nog – sporen van – oude begravingen herkenbaar en/of duidelijk aanwezig zijn in de bodem. Volgende vragen dienen op basis van dit beperkt onderzoek beantwoord te worden:

- *Zijn er sporen van begravingen aanwezig?*
 - o *Zo nee, welke aanwijzingen zijn er die een verklaring kunnen geven voor de afwezigheid van begravingen?*
 - o *Zo ja:*
 - *Zijn er nog begravingen in anatomisch verband die een meerwaarde kunnen opleveren qua paleo-antropologisch onderzoek?*
 - *Wat is de densiteit aan begravingen?*
 - *Zijn er nog (restanten van) skeletten aanwezig en/of andere restanten van begravingen zoals kisten of ander grafmeubilair?*
 - *Hoe is de stratigrafische opbouw van het bodemarchief? Kan er een inschatting gemaakt worden van het aantal aanwezige niveaus?*
 - *Op wel niveau bevinden zich de begravingen?*
 - *Op welk niveau bevindt zich de ongeroerde bodem?*
 - *Kan op basis van de aangetroffen sporen een extrapolatie gemaakt worden naar densiteit van begravingen met betrekking tot het volledige kerkhof? Kan het aantal individuen ingeschat worden?*
 - *Zijn er andere sporen dan begravingen aanwezig die een meerwaarde kunnen opleveren met betrekking tot de oudste nederzettingssporen van de Breese stadskern?*
 - *Zo ja, welk soort sporen betreft het?*
 - *In welke mate zijn deze sporen bewaard?*
 - *In welke zin zijn ze belangrijk voor de kennis omtrent de ontwikkeling van de stad?*

- *Kunnen er eventueel associaties gemaakt worden met vondsten gedaan aan de overzijde van de straat (archeologisch noodonderzoek in de binnentuin van huisnummer 4-6 aan de Hoogstraat)?*
- *Hoe verhouden deze sporen zich ten opzichte van de eventuele sporen van begravingen?*

Indien er sporen van begravingen worden aangetroffen en indien de gestelde vragen **niet** beantwoord kunnen worden, meer specifiek de vragen met betrekking tot het aantal aanwezige archeologische niveaus en de inschatting van het aantal individuen, dan is extra terreinwerk in de zin van een bijkomend proefonderzoek noodzakelijk binnen de 19de-eeuwse afbakening van het kerkhof zoals aangeduid op de Atlas der Buurtwegen en het Primitief Kadaster (cfrt bijlagen 13 en 14 bij de archeologienota). De afbakening van de zone voor bijkomend onderzoek wordt bepaald in samenspraak met de opdrachtgever.

Aanwezigheid van een fysisch antropoloog is een vereiste bij de aanleg van deze proefput gelet op de hoge verwachting naar het aantreffen van begravingen. Code van Goede Praktijk versie 4.0, pag. 27: *Om menselijke resten en hun begravingsomstandigheden te onderzoeken, wordt een fysisch antropoloog ingezet. Deze adviseert de veldwerkleider tijdens het veldwerk over de wijze van registreren van sporen met menselijke resten en coördineert het lichten van de menselijke resten en het nemen van de stalen die voor verder onderzoek noodzakelijk zijn. Hij/zij voert zelf onderzoek uit op de menselijke resten en hun archeologische kader, zowel tijdens het veldwerk als bij de verwerkingsfase, integreert uitgevoerde analyses daarin en zet zijn/haar bevindingen om in archeologische interpretaties. Ook het assessment van de menselijke resten behoort tot zijn/haar taken, evenals het opstellen van het fysisch-antropologisch aspect bij het bepalen van de strategie voor een opgraving. De fysisch antropoloog rapporteert aan en overlegt met de veldwerkleider.*

Fig. 4: zicht op de kerk, kerkhofmuur en het voormalig kerkhof aan de Hoogstraat voor de verbouwingen van 1900-1901 (bron: archief Geschied- en Heemkundige kring Groot-Bree) met aanduiding van de zone waar de proefput kan aangelegd worden (rood omkaderd).

Fig.5: actuele toestand van de zone aan de Hoogstraat voor de aanleg van een proefput

Fig. 6: Voorstel van inplanting van de proefsleuf, geel ingekleurd, ter hoogte van het voormalige kerkhof, basis klip-plan

Wat betreft de locaties op het hoek van de Markt en de Kloosterstraat en de hoek van de Markt en het Vrijthof:

Aangezien de hoek van de Kloosterstraat en Markt momenteel deels aangeplant is en aangelegd als parkeerplaats en fietsenstalling, én omdat de zone paalt aan de toegangen tot winkelruimten en een bankgebouw, en deel uitmaakt van de standplaatsen voor de wekelijkse vrijdagmarkt, is het quasi uitgesloten om die zone op voorhand te onderwerpen aan een proefputtenonderzoek.

Op de hoek van het stadhuis aan de Markt en het Vrijthof is dit wel mogelijk, maar enkel buiten de werfzone van de restauratiewerken aan de kerk. In die afgesloten zone staan werfketen en liggen

bouwmaterialen gestapeld die graafwerken onmogelijk maken. Ter hoogte van de zijgevel van het oudste stadhuis kan echter wel een proefput aangelegd worden van 2 x 4 meter parallel aan de gevel. Die proefput kan inzichten opleveren met betrekking tot de ouderdom van de woningen die daar gestaan hebben en mogelijk al informatie opleveren met betrekking tot de stratigrafie van de stad.

Volgende vragen dienen op basis van dit beperkt proefputtenonderzoek beantwoord te worden:

- *Wat was de invloed van de bestaande bebouwing/verhardingen op het archeologisch erfgoed?*
- *Op welke diepte bevindt zich de natuurlijke bodem?*
- *Zijn er sporen aanwezig? Zo ja, geef een beknopte omschrijving.*
- *Zijn de sporen natuurlijk of antropogeen?*
- *Bevinden de sporen zich in stratigrafisch verband?*
- *Hoeveel verschillende lagen/stratigrafie zijn er te onderscheiden in de proefput?*
- *Bevatten deze lagen archeologische vondsten en uit welke periode dateren deze vondsten?*
- *Kunnen er afbakeningen gemaakt worden naar chronologie, ruimte (omvang, verspreiding, indeling site, ruimtelijke relaties) en functie (incl. de argumentatie)?*
- *Wat is de verwachte en vastgestelde bewaringstoestand van de sporen/ van de verschillende afbakeningen / van de vindplaats in zijn geheel?*
- *Wat is de waarde van elke vastgestelde archeologische vindplaats?*
- *Wat is de potentiële impact van de geplande ruimtelijke ontwikkeling op de waardevolle archeologische vindplaatsen?*
- *Voor waardevolle archeologische vindplaatsen die bedreigd worden door de geplande ruimtelijke ontwikkeling: hoe kan deze bedreiging weggenomen of verminderd worden (maatregelen behoud in situ)?*
- *Voor waardevolle archeologische vindplaatsen die bedreigd worden door de geplande ruimtelijke ontwikkeling en die niet in situ bewaard kunnen blijven:*
 - o *Wat is de ruimtelijke afbakening (in drie dimensies) van de zones voor vervolgonderzoek?*
 - o *Welke aspecten verdienen bijzondere aandacht, zowel vanuit methodologie als aanpak voor het vervolgonderzoek?*
- *Welke vraagstellingen zijn voor vervolgonderzoek relevant?*
- *Zijn er voor de beantwoording van deze vraagstellingen natuurwetenschappelijke onderzoeken nodig? Zo ja, welke type staalnames zijn hiervoor noodzakelijk en in welke hoeveelheid?*

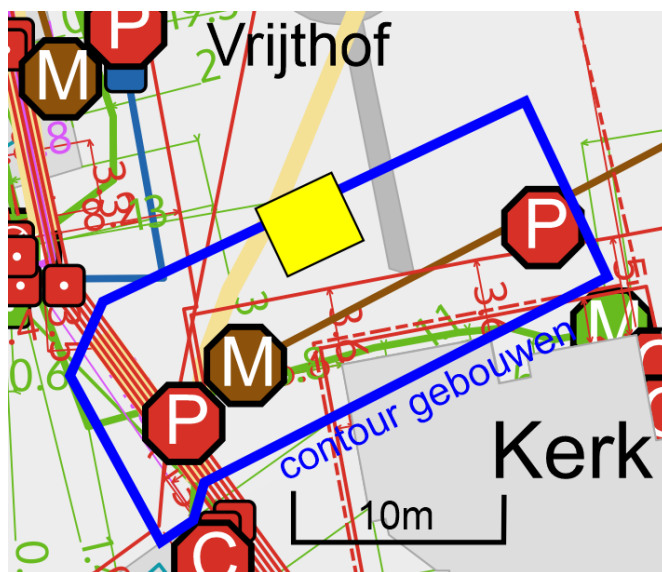

Fig. 7: Voorstel van inplanting proefsleuf, geel ingekleurd, aan de huizenblok Markt, doorgang naar het Vrijthof, basis klipplan

Bijkomend proefputtenonderzoek

Indien de proefputten op de hoek van het stadhuis aan de Markt en het Vrijthof en aan de Hoogstraat **geen** inzichten opleveren in de stratigrafie van de stad en/of de aanwezigheid van begravingen dan dient in samenspraak met de opdrachtgever, het stadsbestuur van Bree, na te worden gegaan of er mogelijkheden zijn om in de verschillende centrumstraten en op het Vrijthof bijkomende profielputten aan te leggen om voorafgaand aan de feitelijke start van de werken een idee te hebben van de stratigrafische opbouw van het stadscentrum en de mogelijke aanwezigheid van (restanten van) begravingen binnen de afgebakende kerkhofzone op het Vrijthof.

De locaties waar dergelijke proefputten zouden aangelegd kunnen worden, zijn mede afhankelijk van de resultaten van het grondradar onderzoek en worden derhalve best pas na het bekend zijn van de resultaten van het grondradaronderzoek definitief vastgelegd. Overleg met de opdrachtgever is belangrijk omwille van de handels- en dienstenactiviteiten die dagelijks in het stadscentrum plaatsvinden met in het bijzonder de wekelijkse vrijdagmarkt die vooral plaatsvindt op de Markt, in de Kloosterstraat, Hoogstraat en Nieuwstadstraat, maar ook deels in de Gerdingerstraat en op het Vrijthof.

Verkennde archeologische boringen

Ongeacht of de proefputten op het Vrijthof en aan de Hoogstraat **wel of niet** een inzicht bieden in de aanwezigheid van een kerkhof met (restanten) van begravingen, en indien die (restanten van) begravingen binnen de verstoringsdiepte van de toekomstige werken zouden liggen, op een diepte tot -60 cm onder het maaiveld, dan is het aangewezen om op het Vrijthof binnen de afgebakende zone van het voormalige kerkhof een aantal verkennende boringen te plaatsen om na te gaan of de verstoringsdiepte van de historische werken dieper reikten dan de verstoringsdiepte van de toekomstige werken en of er een kans is dat bij de heraanleg van de bestrating van het Vrijthof, in het bijzonder het gedeelte binnen de kerkhofmuur, archeologische sporen en relictten kunnen geraakt worden.

Ongeacht de verstoringsdiepte dient elke boring te reiken tot minstens 30 cm in de ongeroerde C-horizont. Er worden tenminste 8 boringen gezet (cf. fig. 8)

Code van Goede Praktijk versie 4.0, pag. 60-63:

Het verkennend archeologisch booronderzoek heeft als doel archeologische sites op te sporen door middel van boringen.

Actoren: veldwerkleider met minimaal 1 jaar veldervaring bij vooronderzoek met ingreep in de bodem of opgravingen en ervaring in verkennend of waarderend archeologisch booronderzoek

Indien de boringen mede tot doel hebben om de aardkundige opbouw en ontstaansgeschiedenis van de ondergrond en het landschap te kennen wordt de veldwerkleider bijgestaan door een aardkundige of assistent-aardkundige.

Bepalen onderzoeksmethoden en -technieken:

Bij verkennend archeologisch booronderzoek worden keuzes gemaakt over:

- 1° het type grondboor;
- 2° de diameter van de grondboor;
- 3° het patroon van de boringen;
- 4° de afstand tussen de boorraaien;
- 5° de afstand tussen boringen in een raai;
- 6° de oriëntatie van de boorraaien;
- 7° de wenselijkheid van het zeven van de boorkern, de keuze van de uit te zeven aardkundige eenheden of antropogene lagen, en de daarbij gebruikte maaswijdte.

Deze keuzes zijn afhankelijk van:

- 1° de aard van de ondergrond;
- 2° de diepte van de grondwatertafel;
- 3° de diepte van de boring;
- 4° de doelstelling en vraagstelling van het onderzoek;

5° de verwachte vondstenspreiding en -densiteit.

Technische bepalingen:

1° boor:

Voor het karteren van artefactensites heeft de gebruikte boor een boorkop van minimaal 10 centimeter. Voor andere sites volstaat een minimale diameter van 7 centimeter. De gehanteerde boor laat steeds toe om een natuurgetrouwe doorsnede te bekomen van de aanwezige aardkundige eenheden of antropogene lagen en om sediment gescheiden in te zamelen per aardkundige eenheid of antropogene laag. Voor het bekomen van natuurwetenschappelijke stalen worden aangepaste boren angewend. Bij het gebruik van mechanische boringen wordt een techniek gehanteerd die toelaat om stalen op te boren die van dezelfde kwaliteit zijn als de kwaliteit die in normale omstandigheden bereikt zou worden met een handmatige boring.

Afwijking: voor het verkennend booronderzoek wordt aanbevolen een boor te gebruiken met een boorkop van tenminste 15 cm diameter waardoor eerder dan bij kleinere boren ook eventueel botfragmenten kunnen opgeboord worden.

2° grid en lokalisering:

De keuze van het grid en de resolutie worden gebaseerd op de resultaten van het reeds uitgevoerde vooronderzoek zonder ingreep in de bodem en gemotiveerd in de rapportering. Het grid is steeds van die aard dat het toelaat om voldoende gefundeerde uitspraken te doen over het geheel van het onderzochte gebied.

(niet van toepassing: Wanneer steentijd artefactensites bewaard kunnen zijn, bedraagt de resolutie als uitgangspunt 10 bij 12 meter of dichter. Hierbij is 10 meter de afstand tussen de raaien en 12 meter de afstand tussen de boringen in een raai. De boringen worden geplaatst in een regelmatig en verspringend driehoeksgrid. Indien hiervan afgeweken wordt, wordt dit beschreven en verantwoord in de toelatingsaanvraag of de rapportering.)

De lokalisering van de boorpunten gebeurt met xyz-coördinaten (planimetrie in Lambertcoördinaten

(EPSG:31370), altimetrie ten opzichte van de Tweede Algemene Waterpassing). De coördinaten worden ingemeten met een nauwkeurigheidsgraad van minimaal 1 centimeter.

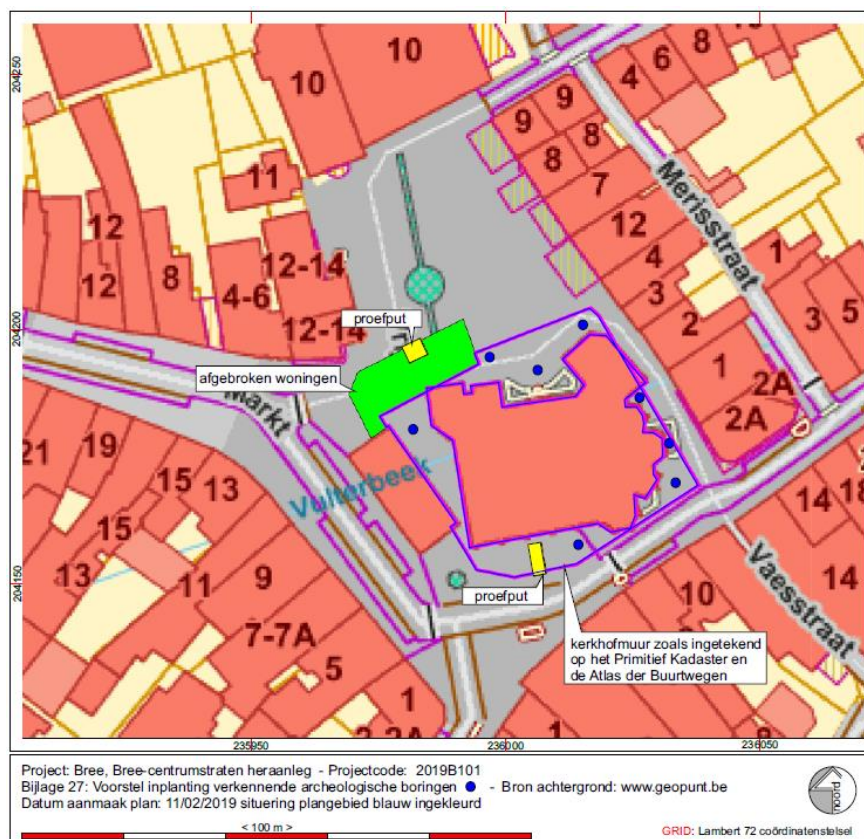

Fig. 8: voorstel van inplanting van de eventueel uit te voeren verkennende boringen

3° boordiepte en boorvolume:

Van elke relevante aardkundige eenheid of antropogene laag wordt een volledig boorprofiel bekomen en wordt een volume sediment opgeboord en ingezameld dat representatief is voor de desbetreffende aardkundige eenheid of antropogene laag. De bouwvoor maakt, wanneer relevant voor de vraagstellingen, deel uit van de beoogde aardkundige eenheden. De inzameling van sediment gebeurt gescheiden, per aardkundige eenheid of antropogene laag.

4° boorbeschrijving:

Alle boringen worden in het veld beschreven. Indien de boringen mede tot doel hebben om de aardkundige opbouw en ontstaansgeschiedenis van de ondergrond en het landschap te kennen, zoals het geval is bij een landschappelijk booronderzoek, verloopt de beschrijving van een representatieve selectie van de boringen volgens de vereisten uit hoofdstuk 6.11.8. Deze selectie laat toe om voldoende gefundeerde uitspraken te doen over het onderzochte gebied. Een selectie van representatieve boorprofielen wordt open gelegd en tegen een egale en neutrale achtergrond in detail gefotografeerd, waarbij de stratigrafische volgorde wordt aangehouden, en de dikte van elke aardkundige eenheid of antropogene laag overeenstemt met de dikte zoals deze opgeboord werd, met aanduiding van boven- en onderzijde.

5° zeven:

Het opgeboorde sediment wordt gezeefd. Bij steentijd artefactensites bedraagt de maaswijdte maximaal 2 millimeter. **Voor andere sites volstaat een maaswijdte van maximaal 6 millimeter. (niet van toepassing: Bij sedimenten die zich vanwege hun textuur niet lenen tot zeven op 2 millimeter, kan bij prehistorische artefactensites uitzonderlijk toch een grotere maaswijdte gehanteerd worden tot een maximum van 6 millimeter, mits motivering).** Indien ook bij een grotere maaswijdte het zeven niet mogelijk blijkt, mag het sediment gesneden worden op een manier die toelaat om vondsten van kleine omvang visueel waar te nemen. Zeefresidu's worden steeds gecontroleerd gedroogd. De zeefresidu's worden uitgezocht en gecontroleerd op de aanwezigheid van archeologische vondsten en indicatoren, zowel van menselijke als natuurlijke aard of een combinatie van beide. Ingezamelde vondsten worden nooit op het terrein achtergelaten. Vondsten worden voorzien van een vondstkaartje. Het kaartje en de vondst worden zo verpakt dat ze niet zonder opzet van mekaar gescheiden kunnen worden.

6° verwerking en interpretatie:

(Tenzij reeds een landschappelijk bodemonderzoek uitgevoerd werd), Er wordt een representatieve selectie boorprofielen geanalyseerd en geïnterpreteerd naar zinvolle aardkundige eenheden of antropogene lagen. Voor elke aardkundige eenheid of antropogene laag wordt een beschrijving geboden en van elk boorprofiel wordt de ontstaansgeschiedenis gereconstrueerd. Op basis van de waargenomen variatie in aardkundige opbouw worden alle boorlocaties toegewezen tot een beperkt aantal typeprofielen die representatief zijn voor de onderscheiden variaties in aardkundige opbouw of bodemontwikkeling en –conservatie. Er wordt een overzichtsplan aangemaakt waarop deze variatie is weergegeven, evenals terreindoorsneden daarvan. Hierop worden eveneens alle staalnames voor natuurwetenschappelijk en aardkundig onderzoek aangeduid. De topografie van de aardkundige eenheden of antropogene lagen die relevante vondsten of archeologische indicatoren bevatten, wordt vertaald in een digitaal terreinmodel. De verschillende vondstlocaties worden naar vondstcategorie, of combinaties van vondstcategorieën, hierop geplot.

Volgende vragen dienen op basis van dit beperkt verkennend archeologisch booronderzoek beantwoord te worden:

- Tot welke diepte reiken de verstoringen te wijten aan het aanleggen van bestrating rondom de kerk en binnen de afbakening van het voormalige kerkhof?
- Op welke diepte wordt het archeologisch niveau aangetroffen?
- Op welke diepte bevindt zich de ongeroerde C-horizont?
- Werden in de boormonsters sporen van menselijke resten aangetroffen?
 - o Zo ja,
 - op welke diepte onder het huidig maaiveld?
 - Bevinden er zich menselijke resten binnen de te verwachten verstoringsdiepte die gepaard gaat met de toekomstige werken?
 - Is er een kans op het aantreffen van skeletten in situ en/o in anatomisch verband?

- Werden er (fragmenten van) artefacten (aardewerk, metaal, andere materialen) aangetroffen in de boormonsters die een inzicht kunnen bieden in de chronologie van de stratigrafische opbouw van het terrein?
- Zullen de toekomstige werken impact hebben op het archeologisch niveau?

Het verkennend archeologisch booronderzoek wordt uitgevoerd door een aardkundige, bijgestaan door een archeoloog. Indien menselijke resten worden aangetroffen in de boormonsters dan wordt een fysisch antropoloog ingeschakeld voor de determinatie en studie van de beenderen.

De resultaten van het grondradaronderzoek (geofysisch onderzoek), het proefputtenonderzoek en de verkennende archeologische boringen zijn enerzijds bepalend voor eventuele archeologische opgravingen voorafgaand aan de uitvoering van de herinrichtingswerken en zijn anderzijds richtinggevend voor een archeologische begeleiding van werken tijdens de uitvoering van de herinrichtingswerken.

De resultaten van zowel het grondradaronderzoek als van het proefputtenonderzoek dienen het voorwerp uit te maken van een nota archeologie waarin het vervolgtraject geëxpliciteerd wordt. Verder archeologisch onderzoek in de vorm van archeologische opgravingen en/of archeologische begeleiding van werken is derhalve maar mogelijk na aktenaam door het Agentschap Onroerend Erfgoed van die nota archeologie en conform het programma van maatregelen daaraan toegevoegd.

5. Lijst van de figuren

COVERFOTO: Bree-centrum anno 1949 © Kadaster Nederland

Fig.1: Bounding Box

Fig. 2: Uittreksel uit het kadasterplan dd. 2019

Fig. 3: bijkomende onderzoekzones voor het grondradar onderzoek, rood omcirkeld/omkaderd

Fig. 4: zicht op de kerk, kerkhofmuur en het voormalig kerkhof aan de Hoogstraat voor de verbouwingen van 1900-1901 (bron: archief Geschied- en Heemkundige kring Groot-Bree) met aanduiding van de zone waar de proefput kan aangelegd worden (rood omkaderd).

Fig.5: actuele toestand van de zone aan de Hoogstraat voor de aanleg van een proefput

Fig. 6: Voorstel van inplanting van de proefsleuf, geel ingekleurd, ter hoogte van het voormalige kerkhof, basis klip-plan

Fig. 7: Voorstel van inplanting proefsleuf, geel ingekleurd, aan de huizenblok Markt, doorgang naar het Vrijthof, basis klipplan

Fig. 8: voorstel van inplanting van de eventueel uit te voeren verkennende boringen

6. Bibliografie

DE CEULAER, R., 1985, De bouwgeschiedenis van de Sint-Michielskerk te Bree, onuitgegeven licentiaatsverhandeling – KULeuven

DE RAEYMAEKER, A., 2017, Archeologienota: Het archeologisch bureauonderzoek aan de Meinestraat te Bree, Studiebureau Archeologie, Tienen. (URI : <https://id.erfgoed.net/archeologie/archeologienotas/2008>)

GERITS, J., 1989, Historische steden in Limburg - Bree, Gemeentekrediet – Brussel, p. 70 – 71.

MAES, S.F., 1948, De Geschiedenis van Bree, deel I, de parochie en haar kloosters, Mechelen

MAES, S.F., 1952, De geschiedenis van Bree, deel II: De gemeente van de oudste tijden tot aan de Franse revolutie, Mechelen

SCHLUSMANS, F., 2005, Bouwen door de Eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur I, deel 19n1 Kantons Bree-Maaseik, Provincie Limburg – Arrondissement Maaseik, Brussel

STOFFELS, B., 1986, De evolutie van het Breese Stadsbeeld, een morfologische benadering, in: Het Perronboek, Bree, pp. 164-168,

Van de KONIJNENBURG R., 1982, Een pottenbakkerij in de Nieuwstadstraat? Het Ezendröpke – Tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige kring Groot-Bree, 2, pp.15 – 25

Van de KONIJNENBURG R. e,a, 2006, Het Stadhuis van Bree, een voormalig augustijnenklooster, Lannoo, Tielt

Van de KONIJNENBURG R., 2007, Van Plaggen tot Muizentanden in: 1000 jaar Bree, breedvoerig herdacht, Lannoo, Tielt, pp. 86 – 121

Van de KONIJNENBURG R., 2007, Een berg afval in: 1000 jaar Bree, breedvoerig herdacht, Lannoo, Tielt, pp. 122 – 141

VAN DE KONIJNENBURG, R., 2012, Voorstudie archeologisch onderzoek in het vooruitzicht van de herinrichting van de publieke ruimte in Bree-centrum met inbegrip van de wallen, Bree, 2012.

Code van goede praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren versie 4.0